Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

34

महाराष्ट्रातील विद्यापीठांच्या अधीन असलेल्या विधी महाविद्यालय ग्रंथालयातील माहिती साक्षरताः एक अभ्यास

अनीस मोइनोदीन सय्यद
ग्रंथपाल तथा संशोधक विद्यार्थी
खान अब्दुल गफार खान कला महाविद्यालय, पाथरी

डॉ. विलास अशोकराव काळे
ग्रंथपाल तथा संशोधक मार्गदर्शक
स्वातंत्र्य सैनिक सुर्यभानजी पवार महा. पूर्णा (जं) ता. पूर्णा जि. परभणी

सारः

माहिती ही आधुनिक शिक्षणव्यवस्थेतील महत्त्वाचा घटक आहे. विशेषतः विधी शिक्षणात, कायदेशीर स्रोत, न्यायनिर्णय, कायदेविषयक डेटाबेस, ई-संसाधने, सरकारी कागदपत्रे, आणि संदर्भ ग्रंथ यांचा अभ्यास करण्यासाठी माहिती साक्षरता अत्यावश्यक ठरते. महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठांच्या अधीन चालणाऱ्या विधी महाविद्यालयांमध्ये ग्रंथालये उपलब्ध असली तरी विद्यार्थ्यांच्या माहिती साक्षरतेचा स्तर आणि ग्रंथालयाचा वापर याबाबत पुरेसे संशोधन आढळत नाही. प्रस्तुत संशोधनात माहिती साक्षरतेची सद्यस्थिती, उपलब्ध साधने, शिक्षक व ग्रंथपालांचे योगदान, विद्यार्थ्यांचे कौशल्य आणि माहिती साक्षरता वाढीसाठीची अडचणी यांचा सखोल अभ्यास करण्यात आला आहे. संशोधनातून असे दिसून आले की माहिती साक्षरतेची पातळी वाढवण्यासाठी तांत्रिक साधनांची उपलब्धता, डिजिटल प्रशिक्षण, कायदेविषयक डेटाबेसवरील प्रवेश आणि ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांचे कौशल्यवर्धन आवश्यक आहे.

कळीचे शब्द: माहिती साक्षरता, विधी शिक्षण, ग्रंथालय, ई-संसाधने, महाराष्ट्र, विद्यापीठ.

प्रस्तावना:

माहिती तंत्रज्ञानाचे जागतिकीकरण, डिजिटल साधनांचा वाढता वापर, माहितीचे अतिप्रवाह आणि न्यायव्यवस्थेतील बदलते स्वरूप यामुळे विधी शिक्षण क्षेत्रात माहिती साक्षरता (Information Literacy) ही एक अत्यावश्यक कौशल्यसमूह बनली आहे. विधी महाविद्यालयातील विद्यार्थी, संशोधक, वकील आणि अभ्यासक यांना अचूक, विश्वसनीय व अद्ययावत माहितीचा प्रवेश, मूल्यांकन आणि प्रभावी वापर करणे ही आजच्या काळातील मूलभूत शैक्षणिक गरज आहे. महाराष्ट्रातील विद्यापीठांच्या अंतर्गत असलेल्या विधी महाविद्यालयातील ग्रंथालयांची गुणवत्ता, सुविधा, ई-संसाधनांचा वापर, डिजिटल डेटाबेसची उपलब्धता यांची पातळी विविध आहे. त्यामुळे माहिती साक्षरतेच्या कार्यक्रमांचे स्वरूप, अंमलबजावणी, व्याप्ती आणि परिणामकारकता यांचा अभ्यास करणे आवश्यक ठरते.विधी शिक्षणामध्ये माहिती साक्षरता (Information Literacy) ही केवळ ग्रंथालयीय कौशल्य नसून, न्यायशास्त्राच्या अभ्यासात, कायदेविषयक विश्लेषणात, न्यायनिर्णयांचे विश्लेषण, विधी स्रोतांचा संदर्भ, डेटाबेसचे मूल्यांकन आणि संशोधन पद्धतींच्या वापरामध्ये मूलभूत कौशल्य आहे. महाराष्ट्रातील विविध विद्यापीठांच्या अखत्यारीतील विधी महाविद्यालयांमध्ये माहिती साक्षरतेची सद्यस्थिती, उपलब्ध संसाधने, वापरकर्त्यांच्या गरजा आणि अंमलबजावणीतील अडचणी यांचा अभ्यास या संशोधनाचे प्राथमिक उद्दिष्ट आहे. संशोधनातून असे दिसते की बहुतेक विधी महाविद्यालयात ग्रंथालयीन सुविधा असल्या तरी माहिती साक्षरतेचे प्रशिक्षण संस्थात्मक धोरणाचा भाग नाही.

माहिती साक्षरता ही २१व्या शतकातील उच्च शिक्षणाची अनिवार्य क्षमता असून, विधी क्षेत्रात तर ती अधिक महत्त्वाची ठरते. एखादा विधी विद्यार्थी न्यायनिर्णय, कायदे, दुरुस्त्या, कायदेविषयक लेख, डेटाबेस, सरकारी प्रकाशने, प्रश्नोत्तरांची मोजणी, प्रकरणसंग्रह (Case Digests) इत्यादी स्रोतांचा योग्य वापर करू शकत नसेल तर त्याच्या संशोधन व विश्लेषण क्षमतेवर प्रतिकूल परिणाम होतो'.[१] महाराष्ट्रातील विधी शिक्षण संस्था वाढत्या संख्येने माहिती तंत्रज्ञान साधनांचा वापर करत असल्या तरी, माहिती साक्षरतेचे औपचारिक प्रशिक्षण अजूनही मर्यादित आहे.

माहिती साक्षरतेची संकल्पना- माहिती साक्षरता म्हणजे "योग्य माहिती कशी शोधायची, ती कुठे मिळेल, तिचे मूल्यांकन कसे करायचे, ती प्रभावीपणे कशी वापरायची आणि नैतिकतेने कशी सादर करायची हे कौशल्य विकसित होणे ही प्रक्रिया."

संशोधन उद्दिष्टे

१. महाराष्ट्रातील विधी महाविद्यालय ग्रंथालयांमधील माहिती साक्षरतेची सद्यस्थिती जाणून घेणे.
२. उपलब्ध संसाधने, स्टाफ, तांत्रिक सुविधा व सेवांचा अभ्यास करणे.
३. विद्यार्थ्यांच्या माहिती साक्षरतेतील अडथळे ओळखणे.
४. माहिती साक्षरता वृद्धिंगत करण्यासाठी शिफारसी देणे.

संशोधन पद्धती -संशोधन प्रकारः वर्णनात्मक + सर्वेक्षण आधारित.नमुना (Sample): महाराष्ट्रातील 5 विद्यापीठांतर्गत 25 विधी महाविद्यालये

©Copyright 2024 ADRJ. All Rights Reserved

Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

डेटा स्रोत प्राथमिकः प्रश्नावली, मुलाखती. दुय्यमः ग्रंथालय वार्षिक अहवाल, NAAC/NIRF दस्तऐवज, विद्यापीठ अधिसूचना. डेटा विश्लेषणः SPSS वापरून वर्णनात्मक सांख्यिकी, Mean, SD, Chi-square.

3.1 संशोधन प्रकार

वर्णनात्मक (Descriptive) आणि सर्वेक्षणात्मक (Survey-based)

3.2 नमुना निवड (Sample)

3.3 साधन (Tools)- प्रश्नावली, मुलाखती, ग्रंथालय निरीक्षण,

3.4 डेटा विश्लेषण- टक्केवारी विश्लेषण (Percentage Analysis), सांख्यिकीय सहसंबंध

अभ्यासाचा व्याप्ती व मर्यादा (Scope & Limitations)

व्याप्ती :

१. महाराष्ट्रातील विद्यापीठांच्या अंतर्गत असलेल्या विधी महाविद्यालये व त्यांची ग्रंथालये.
२. ग्रंथालयाची सेवा, संसाधने, डेटाबेस, विद्यार्थी व शिक्षकांचा वापर, कौशल्ये.
३. फक्त विधी शिक्षण क्षेत्रापुरती मर्यादित माहिती साक्षरता.

मर्यादा :

१. प्रतिसाद देणाऱ्या विद्यार्थ्यांची व महाविद्यालयांची संख्या.
२. काही महाविद्यालयांमध्ये माहिती नोंदी अद्ययावत नसणे.
३. स्व-घोषित माहितीवर अवलंबित्व.
४. आर्थिक, भौगोलिक व तांत्रिक मर्यादा.

साहित्य समीक्षा (Review of Literature)

माहिती साक्षरतेसंदर्भात ACRL (Association of College & Research Libraries) ने दिलेले "Information Literacy Competency Standards for Higher Education" हे विधी शिक्षणासाठी अत्यंत उपयुक्त मानले जाते.[३] भारतीय संदर्भात, UGC व NAAC कागदपत्रांमध्ये माहिती साक्षरता ही अनिवार्य कौशल्य म्हणून वारंवार अधोरेखित केली आहे.[४] कायद्याच्या अभ्यासातील डेटाबेसेस, जसे SCC Online, Manupatra, HeinOnline, इत्यादींचा योग्य वापर करणारे विद्यार्थी संशोधनात अधिक सक्षम असल्याचे काही अभ्यास दर्शवतात.५

ग्रंथालय संसाधनांची सद्यस्थिती :

१. 25 पैकी 16 ग्रंथालयांकडे पुरेशी कायदेविषयक मुद्रित पुस्तके उपलब्ध.
२. 25 पैकी 8 कडेच Manupatra/SCC Online सारख्या ई-डेटाबेसची सदस्यता.
३. 25 पैकी 20 जणांकडे इंटरनेट व वाय-फाय सुविधा उपलब्ध.

विद्यार्थी माहिती साक्षरता पातळी :

१. कायदेविषयक डेटाबेस वापरण्यात फक्त 38% विद्यार्थी पारंगत.
२. कीवर्ड शोध, Boolean search, citation search हे कौशल्य 25-30% विद्यार्थ्यांनाच अवगत.
३. न्यायनिर्णय शोधताना 70% विद्यार्थी चुकीच्या पद्धतींचा वापर करतात.

मुख्य अडचणी :

१. औपचारिक माहिती साक्षरता कार्यक्रमाचा अभाव.
२. प्रशिक्षित ग्रंथपाल/संदर्भ ग्रंथपालांची कमतरता.
३. अत्यल्प तांत्रिक साधने आणि कमी बजेट.

चर्चा (Discussion)- अभ्यासातून स्पष्टपणे दिसते की महाराष्ट्रातील विधी महाविद्यालयांमध्ये माहिती साक्षरतेबाबतची परिस्थिती असमान आहे. अनेक महाविद्यालये अजूनही पारंपरिक ग्रंथालयीय सुविधांवर अवलंबून आहेत. कायदेविषयक संशोधनाचे स्वरूप डिजिटल होत असताना अनेक विद्यार्थ्यांना डिजिटल स्रोतांचा परिणामकारक वापर करण्याचे कौशल्य नाही[६] NAAC च्या "Library as Learning Resource" निकषांमध्ये माहिती साक्षरता प्रशिक्षण अनिवार्य आहे, परंतु त्याची अंमलबजावणी कमकुवत दिसते.

शिफारसी (Recommendations)-

१. माहिती साक्षरता अभ्यासक्रमाची रचना विधी महाविद्यालयांनी स्वतंत्र "Legal Information Literacy" कोर्स सुरू करावा.
२. डिजिटल संसाधनांची वाढ Manupatra, SCC Online, Westlaw, LexisNexis सारख्या डेटाबेसची अनिवार्य सदस्यता.

Akshardhara Research Journal
Single Blind Peer-Reviewed & Refereed International Research Journal
E ISSN -3048-8095 / Bimonthly / January- February 2025 / VOL -01 ISSUE-IV

३. प्रशिक्षित ग्रंथपालांची नेमणूक "Law Librarian" किंवा "Reference Librarian (Law)" नेमणे.
४. नियमित कार्यशाळा न्यायनिर्णय शोध, कायदे शोध, सायटेशन स्टाइल्स, डेटाबेस वापर कार्यशाळा.
५. NAAC/NIRF मानकांनुसार ग्रंथालयांचे आधुनिकीकरण.

संदर्भसूची :

१. ब्रूस, सी. (1997). द सेव्हन फेसेस ऑफ इन्फॉर्मेशन लिटरसी. ऑस्ट्रेलियाः AUS प्रेस.
२. पटेल, आर. (2018). "भारतीय विधी महाविद्यालयांतील माहिती साक्षरताः एक विश्लेषण." इंडियन लायब्ररी जर्नल, खंड 55(2), पृ. 88-101.
३. ACRL (असो. ऑफ कॉलेज अँड रिसर्च लायब्ररीज). (2000). इन्फॉर्मेशन लिटरसी स्टँडर्ड्स फॉर हायर एज्युकेशन. शिकागो.
४. विद्यापीठ अनुदान आयोग (UGC). (2019). लर्निंग आऊटकम-बेस्ड करिकुलम फ्रेमवर्क मार्गदर्शक तत्त्वे. नवी दिल्ली: UGC प्रकाशन.
५. शिंदे, एम. (2021). "महाराष्ट्रातील विधी विद्यार्थ्यांमध्ये कायदेविषयक डेटाबेसच्या वापराची पातळी." जर्नल ऑफ लॉ अँड एज्युकेशन, खंड 12 (1), पृ. 45-52.
६. राष्ट्रीय उच्च शिक्षण मूल्यांकन मंडळ (NAAC). (2020). अफिलिएटेड कॉलेजेससाठी मनुअल. बेंगळूरू: NAAC प्रकाशन.

©Copyright 2024 ADRJ. All Rights Reserved